

Міністерство культури України
Національна бібліотека України для дітей

До 70-річчя визволення України від
німецько-фашистських загарбників

В роки війни вони були дітьми

(про дітей України в роки Німецько-радянської війни)

*Рекомендаційний бібліографічний покажчик
для учнів 7-9 класів*

Київ 2014

Автор-укладач Н. В. Загайна
Літературний редактор О. А. Решетняк
Відповідальна за випуск А. І. Гордієнко

В роки війни вони були дітьми : (про дітей України в роки Німецько-радянської війни) : рек. бібліогр. покажч. для учнів 7-9 кл. / Нац. б-ка України для дітей ; авт.-уклад. Н. В. Загайна. — Київ, 2014. — 56 с.

У покажчику рекомендовані видання, в яких розповідається про дітей України в роки Німецько-радянської війни 1941-1945 рр. : проживання на окупованих територіях ; боротьбу проти фашистських загарбників, перебування в німецькій неволі та тяжкі повоєнні роки.

Електронну версію покажчика вміщено на сайті НБУ для дітей <http://www.chl.kiev.ua>

Злочин проти дитинства

**Я ж – дитина
Я – пташина
Неоперене пташеня.
На війні, де кров і сльози,
Я із першого дня,
Я із першого дня –
До останнього дня.**

Микола Сом

Друга світова війна, складовою частиною якої була Німецько-радянська війна, тривала цілих шість років. Україна опинилася в центрі гігантської битви. Понад 40 місяців – з червня 1941-го по жовтень 1944 року на її території лилася кров, знищувалися матеріальні й культурні цінності.

Гітлерівські загарбники розраховували, скориставшись раптовістю удару, жорстоким ставленням до мирного населення, зламати волю і здатність армії і народу чинити опір. Але вони прораховувалися і зустрілися з масовим героїзмом українського народу. Разом із дорослими на бій з фашистами за рідну землю вийшли діти. Вони боролися в підпіллі, в партизанських загонах, на фронтах, працювали в тилу. Своєю безстрашністю і жертвовністю вони дивували дорослих – не усвідомлювали чи не

замислювалися, що смерть – це назавжди. В роки Другої світової війни всього загинуло 13 млн дітей.

У всі часи, в усіх війнах були вбиті і полонені, але в жодній війні так не страждали діти. На окупованих фашистами територіях вони терпіли голод, приниження, жорстке поводження гітлерівців. Разом із дорослими їх вивозили у концентраційні табори в Німеччину. Там їх розлучали з матерями, морили голодом, примушували непосильно працювати, проводили жахливі медичні експерименти, спалювали в крематоріях.

І все ж війна з фашистами закінчилася. Повернулися всі солдати – живі і убиті – навіки в нашу пам'ять. Тільки дитинство, вбите жорстокою війною, ніколи не повернеться. Дорослі ж так і не навчилися берегти дитинство. Війни і в ХХІ столітті палають у світі і на миролубивій українській землі також.

У рекомендаційному покажчику «В роки війни вони були дітьми» п'ять розділів: «Важкі роки німецької окупації», «В підпіллі й партизанських загонах», «На фронт без повісток», «У фашистських таборах, в неволі», «Ще пахло порохом, війною». Автори повістей, оповідань, нарисів, які рекомендовані в покажчику, захоплююче розповіли про життя і боротьбу дітей України в роки Німецько-радянської війни. Багато з них у роки війни також були дітьми.

У покажчику вміщено два додатки: «Нагороди дітей України, про яких розповідається в книжках, рекомендованих у покажчику» та «Діти війни в поетичних творах».

Матеріали про дітей Німецько-радянської війни також можна знайти на сайтах обласних бібліотек України для дітей.

Важкі роки німецької окупації

Горе нам, бо ми воєнні діти,
Для війни великої – малі.
Нам хотілось вийти, походити
І побігати вільно по землі.

Микола Сом

Уже в 1941 році всю територію України було окуповано німецькими загарбниками. Окупаційна влада нещадно експлуатувала і гнобила мирне населення. Виснажлива праця на потреби рейху, голод, залякування, постійне приниження були звичними методами фашистів. Усі тяготи окупаційного режиму поширювались і на дітей.

Крім цього, німці масово знищували українських громадян. На тимчасово окупованій території України гітлерівці вбили три мільйони 256 тисяч мирних мешканців, з них 75 тисяч – дітей. Деякі історики нині називають значно більші цифри втрат. На території України було також знищено понад 700 міст та містечок, на згарища обернулося понад 28 тисяч сіл.

Більшість авторів книжок, рекомендованих у цьому розділі, в роки війни були дітьми. У своїх творах вони розповідають про дітей, які жили на окупованій фашистами території, рано ставали дорослими і навіть допомагали старшим вижити в ті важкі часи. Вони брали на свої худенькі плечі турботу про старих і ще менших за себе, понад свої сили працювали в полі, допомагали в домашньому господарстві. А коли траплялася нагода, ризикуючи життям, рятували поранених бійців та партизанів, ділилися останнім краєм хліба. Автори книжок описують вражаючі випадки жертвності дітей.

Шевченківський лауреат, дитина війни Володимир Рутківський у своїй книжці «Потерчата» пише: «З висоти свого віку вдивляюся в мільйони таких же, як я, сивих вже потерчат і не можу збагнути, як нам вдалося проскочити по лезу між смертю і життям, любов'ю і ненавистю, вірою і безнадією. А найдивніше для мене те, що ми не лише проскочили, а й не збожеволіли»^{*}.

Близнаць В. Птиця помсти Сімург : повість / В. Близнаць // Вибрані твори : в 2 т. / В. Близнаць ; худож. В. Мітченко. — Київ, 1988. — Т. 2. — С. 153-244.

^{*} Рутківський В. Потерчата : дит. сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися / В. Рутківський. — Тернопіль, 2013. — С. 188.

Близнець В. Землянка : повість / В. Близнець ; худож. оформ. Євтушенко В. М. — Київ : Дніпро, 1995. — 165 с.: іл., портр.

Близнець В. Мовчун : повість / В. Близнець // Хлопчик і тінь : повісті / В. Близнець ; худож. оформ. Є. В. Матвєєва. — Київ, 1989. — С. 19-96.

У повістях відомого українського письменника, чие дитинство теж було обпалене війною, розповідається про дітей, які жили на окупованій фашистами території. В міру своїх можливостей вони боролися з ворогом, дочасно ставали дорослими, вкрай винахідливими, допомагали вижити іншим.

У першій повісті запам'ятається образ сміливого раніше непосидючого підлітка Павлика, який перед війною отримав травму і був прикутий до ліжка. Він не боявся і переміг у шахи бундючного німецького офіцера, який звик до того, що «перед ним все повинно було стояти навityажку, навіть стовпи в хаті». Майстерно передав автор внутрішній стан хлопчика, його думки, що вилились у його малюнок міфічної птиці Сімург, яка карає за вчинене зло.

Герої повісті «Землянка» друзі Мишко, Вовка і Яшка хочуть дитячої волі, цікавих ігор, а війна підсовує їм нелегку працю, страшні забавки, які часто закінчуються смертю. Гине Мишко. І все ж хлопці не здаються. Вони активно допомагають односельчанам посіяти весною хліб. Для цього Вовка розшукав військових і випросив у них танк.

Безкомпромісний, внутрішньо красивий герой третьої повісті «Мовчун» — Сашко. Ні війна, ніщо інше не можуть заставити його змиритися з неправдою і моральною зрадою.

Гуцало Є. Діти війни ; Озброєні діти : [оповідання] / Є. Гуцало // Пролетіли коні : оповідання та повісті / Є. Гуцало. — Київ, 2008. — С. 80-104. — (Бібліотека Шевченківського комітету).

Оповідання написані письменником, який в роки війни теж був дитиною. В першому з них він майстерно розповідає про ігри дітей війни. А гралися вони у життя дорослих. Синочок тітки Огірчихи удавав із себе поштаря і розносив фронтові листи. Хариті він вже який раз приносить похоронку на батька, а дівчинка плаче і просить наступного разу приносити цю звістку не їй, а Гані, хоч її батько ще воює.

Ще страшніша картина постає в оповіданні «Озброєнні діти». Його герої – малі пастушки – збирають всюди боєприпаси. Вони стріляють із пістолетів, а патрони кидають у вогонь. Юрко Блажчук зізнається, що в нього усього наховано стільки, що завтра пішов би в партизани, якби війна не відкотилася так далеко. Та війна не забарилася нагадати про себе: поїздка в лісі на коні разом із дівчиною Варкою виявилася для Юрка останньою.

Гуцало Є. Мертва зона : [повість] / Є. Гуцало // Хустина шовку зеленого : повісті, новели, публіцистика / Є. Гуцало. — Київ, 2012. — С. 31-110.

В основу твору покладено розповіді близьких і особисті спогади Євгена Гуцала про село Нова Гребля на Вінниччині, де він разом із батьками пережив страшні роки гітлерівської окупації. В цьому селі фашисти спалили один куток, що звався Соболівкою (у творі все село названо Соболівкою). Хоч події у повісті відбуваються упродовж одного дня, автор зумів яскраво змалювати усі страхіття окупації. Серед цього пекла

запам'ятовується образ Олекси – півпарубка, котрий, захищаючи інших, замахнувся сокирою й опустив її на голову поліція Юрка. Він же рятує дівчину Галю від загибелі. А ще діти дядька Чернеги – найменше фашист кинув у вогонь, інших – дістали кулі, а троє таки втекли. І про них турбується той же Олекса – півпарубок і Мотря, яка подорожує від села до села і, наче навмисне, з'явилася у найтяжчу хвилину, щоб допомогти дітям.

Дімаров А. Діти : [повість] / А. Дімаров // Українська вендета : повісті / А. Дімаров. — Київ, 1995. — С. 83-135.

Автор повісті, відомий український письменник, змальовує зворушливу історію двох єврейських дітей, яких війна застала в південному місті в Україні. Бабуся з мамою намагалися вивести сестричку і братика з окупованого міста, але поїзд потрапив під обстріл. Рита і Діма дивом вціліли, але залишилися без рідних. Правда десь там на сході воював їхній батько і діти вирішили його розшукати.

Завдяки майстерності автора повісті ми непомітно для себе стаємо учасниками довгої і небезпечної подорожі п'ятирічної Рити і її старшого братика Діми з південного міста аж до Дніпра, трохи нижче Черкас. В дорозі дівчинка часто запитувала: «Нас повбивають? Я не хочу, щоб нас повбивали...». З хвилюванням і водночас вдячністю читаємо сторінки про те, як дорослі рятували їх від голодної смерті і небезпеки, іноді ціною власного життя. Це Семен Якович, з яким їхали в поїзді, сердечна тітка Федора і її сестра Олена, Степан і Марія Заволоки, які залишили дітей у себе назавжди. Долучився до цього і хлопчик Васько, не злякавшись свого батька-поліція.

Лис В. *Облава* : худож.-докум. героїч. повість з часів війни для дітей / В. Лис ; худож. О. А. Куц. — Полтава : Полтав. літератор, 1994. — 163 с. : іл., портр.

Івасю Панасенку виповнилося тринадцять, коли в його рідне село Михайлівку Першу, що на Полтавщині, прийшли фашисти. І хоч в селі залишилося всього двоє дорослих, але покалічених чоловіків, решта – жінки і діти, воно боролось з окупантами. Спочатку викопали на колгоспному полі картоплю і заховали, щоб не дісталось німцям. Потім заховали пораненого льотчика-грузина, якого збили фашисти над колгоспним полем. І не тільки льотчика, а й його літак розібрали на частини і закопали в землю. Кілька разів фашисти з поліцаями влаштовували в селі облаву, катували і дорослих, і дітей, щоб видали пораненого льотчика Захара. Та не знайшлося серед жителів Михайлівки Першої жодного зрадника. Найактивнішу участь в усіх подіях разом із дорослими брали діти – Івась Панасенко, чотири сини Катерини Шляпкіної Степан, Грицько, Михайло, Богдан та їхня сестра Наталка. Худенький Івась не побоявся через усе село привезти з поля пораненого льотчика, щоб заховати його у дядька Савки. Наталка лікувала йому рани, брати Шляпкіни допомагали дорослим слідкувати за підступними поліцаями, щоб ті не натрапили на сховок пораненого льотчика.

Майстерно змалював автор образи цих героїв, цікавий і захоплюючий сюжет книжки.

Рутківський В. *Потерчата* : дит. сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися / В. Рутківський ; худож. В. Якубовський. — Тернопіль : Богдан, 2013. — 255 с. : іл.

Відомий усім дітям в Україні письменник В. Рутківський писав цю книжку не для дітей і навіть чесно

про це зізнався у підзаголовку до неї та в одному з інтерв'ю. Проте діти все одно «приватизували» її. Ця повість, написана справжнім майстром слова, – щира розповідь про своє сповнене небезпеки і тривоги дитинство у світі, який дорослі перетворили у війну.

Хто такі потерчата малий Володька, від якого ведеться розповідь у книжці, довідався від своєї бабусі Насті: «...це такі малесенькі дітки, які померли нехрещеними, або загубилися в лісі і їх розірвали хижі звірі, або які втонули у болоті». Але хлопцю не давало спокою: «... а ті діти, яких бомба розірвала, чи їх кулею убито – вони хто, теж потерчата?» Адже Володька в роки окупації бачив і вбитих і поранених і сам не один раз наражався на смертельну небезпеку, рятуючись з мамою і маленьким братиком Вікториком від німців і поліцаїв. Отримавши ствердну відповідь від діда, хлопець ніяк не може вгамуватися: «...а хіба вони винні, що стали потерчатами?»

Тютюнник Г. Климко : повість / Г. Тютюнник // Облога : вибрані твори / Г. Тютюнник ; передм. упоряд. та прим. В. Дончика. — Київ, 2004. — С. 383-425. — (Бібліотека Шевченківського комітету).

Хлопчик-сирота Климко жив із дядьком Кирилом, який працював машиністом на станції. Климко ходив до школи, опікувався домашнім господарством і дуже цінував пройняту взаємоповагою і щирістю чоловічу дружбу з дядьком. Війна вдруге осиротила хлопця – дядько раптом загинув. Климко не шукав підтримки у дорослих, а навпаки намагався допомогти іншим. Разом із своїм другом Зульфатом хлопець взяв на себе відповідальність допомагати вчительці і її новонарод-

женій доньці. Разом обладнали для них житло, зробили колісанку для маленької, добували харчі й паливо. А потім Климко вирішив роздобути солі у Слов'янську. Нелегкою була та дорога для хлопця – небезпечною і виснажливою. Проте Климко все витримав і повернувся з сіллю. Хлопець загинув майже на порозі дому, рятуючи зовсім незнайому людину. Та чи міг він вчинити інакше?

Повість має автобіографічну основу. З шести років її автор жив на Донбасі у родині дядька Филімона. А коли дядько пішов на фронт, голод і холод змусили майбутнього письменника повернутися до матері на Полтавщину. Одинадцятирічний Григорій ішов пішки два тижні.

Малаков Д. Оті два роки... у Києві при німцях / Д. Малаков; іл. Г. Малакова. — Київ : Амадей, 2002. — 317 с. : іл.

Книга написана ще за радянських часів, але надрукована вперше лише в незалежній Україні. В ній – достовірний майже щоденниковий текст про життя Києва і киян від п'ятниці 19 вересня 1941 року до суботи 6 листопада 1943 року. Оті 778 днів і ночей, які називалися одним словом – «при німцях».

«Про трагічне автор розповідає буденно і спокійно. І це тільки підсилює довіру до сказаного. Знищене житло. Щоденний голод. Брак тепла, одягу, світла. Постійна загроза самому існуванню. Присутність смерті і відсутність надії. Зверхність чужинця, який заволодів правом на твоє життя». А ще радянське керівництво, яке не лише залишило киян напризволяще, а й постійно наражало на небезпеку (підбив Хрещатика і страшна пожежа, часті диверсії).

Вражають сторінки книги, де автор розповідає про перебування у дитячому будинку, організованому киянами задля збереження майбутнього – дітей. «На сніданок подавали глибоке блюдечко гарячої мелясної водички і шматочок крихкого сірого хлібця... Той окупаційний ерзац-хліб виблискував золотавою лускою просяних висівок і був крихкий від чималої домішки київських каштанів...

Після сніданку ніхто нікуди не розходився, не бігав, не галасував. За тим же столом починалися заняття. Грали в лото... Діти грали серйозно, сиділи поважні й мовчазні, як літні досвідчені люди.

Нарешті наставав жаданий час обіду. Вже не блюдечко, а тарілочка гарячої каламутної водички з кількома зернятками пшона і такий самий... шматочок хліба... На вечерю давали таку ж саму, як і вранці, мелясну водичку з шматочком сипучого хлібця».

Розповідь автора детально проілюстровано талановитими роботами його старшого брата – заслуженого художника України Георгія Малакова. Коли почалася війна, йому виповнилося тринадцять років, автору книжки не було й чотирьох. Душею художник Гога (так називали його вдома) малював багато і все, що бачив. Лише згодом він зробив пояснюючі записи на звороті малюнків.

Рудик С. Колесо / С. Рудик // У небо в'ються журавлі : повісті / С. Рудик; худож. П. Х. Ткаченко. — Київ, 1989. — С. 5-64.

Батько головного героя повісті Лаврінка на фронті, а «замість нього Лаврінко нині за хазяїна. З ним радиться і мати, й на допомогу кличе, на його захист надіється – єдиний-бо мужчина в господі. А тітка Нюра так і до

коня підпускає (запрягти, розпрягти дозволяє), воза разом розточують, з клуні витягують, колеса, тобто букси, шмарують мастилом. До всього хазяйства тепер Лаврінко має доступ». Малому хлопцеві дуже важко робити «дорослу» роботу – крутити важкі жорна, щоб отримати борошно. Йому навіть вночі «замість чарівних казкових замків...ввижалися пекельні страждання люду коло велетнів-жорен. Люд отой, виснажений і голодний, як і Лаврінко, був прикутий важезними кайданами до жорен, у дірку яких засипали не золотозерну пшеничку, а уламки чорнозубої свастики». Хлопець, як може, захищає своїх рідних і господарство від німецьких зайд: він вкусив фашиста, коли той вдарив тітку Ньюру, і втік; ризикуючи життям, двічі намагався повернути колесо від воза, яке насильно забрали німці і яке так потрібне їхній родині. Лаврінко просився у ліс до партизанів, але йому відмовили, бо ще малий.

Харчук Б. Крижі : повість / Б. Харчук // Зазимки і весни : повісті / Б. Харчук ; худож. В. Євдокименко. — Київ, 1989. — С. 199-304.

Харчук Б. Облава ; Млиновеччина ; Роман і Яринка : повісті / Б. Харчук // Облава : повісті та оповідання / Б. Харчук ; худож. оформ. М. Богданця. — Київ, 1984. — С. 7-143.

Діти – герої цих повістей родом з Волині. Вони ніби й не здійснюють ніяких виняткових подвигів, але в умовах фашистської окупації, серед смертей, наруги й страху залишаються справжніми людьми, хоч за це незрідка й доводиться платити життям.

У Мартина («Крижі») батько воює на фронті, а матір забрали фашисти, коли вона привела додому сусідську

дівчинку Дінку, рятуючи її від концтабору. Мартин переховує Дінку і піклується про неї. Вражає своєю недитячою самостійністю і розважливістю хлопчина Федь («Млиновеччина»). Разом із бабусею вони перетягують з лісу додому пораненого партизана, лікують його, віддають найкращу їжу. Коли бабуса гине, Федь сам виходжує пораненого, навіть жебракує, щоб прогодувати. А коли настав час втікати до партизанів, Федя наздогнала куля. Нехтуючи небезпекою, маленька Парасочка з матір'ю («Облава») умудряються приховувати хліб і переправляти його партизанам. Після того, як фашисти стратили маму, Роман і Яринка з однойменної повісті мусять знайти батька, який у партизанах. «Яринка буде обпирати партизанів, він пастиме партизанські коні, а може, і на велике діло пошлють». Сидіти, склавши руки, діти не збираються.

Храпач Г. Горіла сосна : повість у новелах / Г. Храпач // Вибрані твори для дітей та юнацтва / Г. Храпач ; худож. О. В. Скорупська. — Хмельницький, 2003. — С. 117-143.

Автор книжки знав війну не з розповідей – на фронт пішов у 1944 році двадцятирічним. У цій повісті в новелах він розповідає про жахливі роки німецької окупації очима дітей. Дитяча допитливість привела Гриця в окопи. І якби один з бійців не відправив малого по воду, хлопець міг би загинути («Баклажка»). Малий Яремко («Дим») одразу не може зрозуміти підступність поліцаїв, які забрали його маму, щоб відправити у Німеччину. Микола з Максимом («На роздоріжжі») стали свідками, як фашисти з поліцаєм спалили вчительку і вирішили помститися. Та не встигли, бо хтось їх випередив. А Даринці – героїні однойменної новели пощастило: вона знайшла автомат і затримала фашистів, правда з допомогою розвідника.

Цуканова М. Діти : (із циклу «Окупація») ; Шоколяда : оповідання // Їхня таємниця : повість та оповідання, уривок з роману / М. Цуканова ; упоряд. та ред. Б. Бойчук. — Київ, 1992. — С. 151-168.

Зворушливо-теплі образи дітей із цих оповідань запам'ятовуються надовго. Герой першого з них — тринадцятирічний Владко — одразу викликає симпатію до себе. У хлопця немає нікого — німецький літак зруйнував будинок, в якому він жив, вбив його маму, а батька ще раніше забрали на війну. Проте хлопець навчився давати собі раду. Він знайшов собі помешкання в напівзруйнованому будинку, влаштувався на роботу в німецьку стайню і отримував харчі. Сам ще дитина, він добровільно взяв на себе турботу про двох менших за нього дітей — осиротілих і голодних хлопчика і дівчинку.

У другому оповіданні вражають своєю жертівністю брат і сестра. Вони вирушили з міста в село на пошуки їжі. В дорозі сестра віддає свій кусок хліба знесиленому меншому брату, хоч сама й голодна. А ще діти стали свідками втечі полоненого. І дівчина, сама не знаючи чим це закінчиться для неї, відволікає увагу німця, щоб він не помітив втікача. А потім діти просять селян допомогти йому і віддають шматок шоколаду, що несподівано їм дістався, щоб втікач зміг добратися до найближчого села. В ті голодні тяжкі роки це означало геройство, та ще й у дітей!

В підпіллі й партизанських загонах

«Неможливо передати навіть тисячну частку того, що звершили діти у дні Великої Вітчизняної війни».

С. А. Ковпак

З першого місяця окупації України по всій її території розгорнулася партизанська і підпільна боротьба з гітлерівськими загарбниками. На початок жовтня 1941 року уже було сформовано 738 партизанських загонів (понад 26 тис. осіб) і 191 диверсійна група (понад 1,3 тис. осіб). Надалі їхня кількість збільшувалася. Земля в Україні горіла під ногами у фашистів. Партизани і підпільники пускали під укіс ешелони зі зброєю і живою силою противника, нападали на ворожі гарнізони, робили диверсії на заводах, виводили з ладу комунікації, добували важливі розвідувальні дані для армії, захоплювали і утримували переправи. Найбільш відомими були партизанські з'єднання С. А. Ковпака, О. Ф. Федорова, П. П. Вершигори. Підпілля було чи не в кожному містечку і селищі.

Партизани і підпільники були людьми особливої відваги. В їхніх рядах боролись і діти. Юні підпільники і партизани дивували дорослих своєю мужністю, витримкою, неабиякою вигадливістю, жертвністю у боротьбі з

гітлерівськими загарбниками, вірністю бойовим побратимам, взаємовиручкою.

І все ж вони залишалися дітьми. І часто через свою поспішність, недосвідченість потрапляли до рук підступного ворога і гинули. Скільки юних месників було у партизанських загонах і підпіллі достеменно невідомо. Дослідники подають дані – більше трьох з половиною тисяч підлітків.

У книжках цього розділу розповідається про юних месників з різних куточків України. Вони були розвідниками, зв'язковими, підриивниками, кулеметниками. І часто так траплялося, що діти могли виконати те завдання, яке було не під силу дорослим. Більшість героїв цих книжок не вигадані. Вони, назавжди залишаються в нашій пам'яті.

Буханенко Д. Катакомби з моря не видно : повість / Д. Буханенко ; худож. О. А. Литвинов, Г. А. Палатников, В. Т. Миненко. — Одеса : Маяк, 1990. — 207 с. : іл.

У роки Німецько-радянської війни в партизанських загонах, які діяли в одеських катакомбах, поряд з дорослими боролися з фашистськими окупантами діти. Вони були розвідниками, зв'язковими, брали участь у бойових операціях. Ці історично правдиві факти й лягли в основу художньої повісті в двох частинах «Катакомби ведуть до моря» та «Катакомб з моря не видно». З любов'ю змальовує автор малих, але мужніх, готових на самопожертву трьох дітей – Грицька, Тарасика, Оленку. Слова Тарасика: «Нам не можна вмирати. Ми повинні ще бити фашистів», – сказані в катакомбах у важку годину, навіть збадьорили дорослих. Ризикуючи життям, хлопець з мамою підводою відправився у село, щоб

доставити звідти у катакомби рацію для партизанів. А як винахідливо Тарасик виконав завдання партизанів, вистріливши з рогатки кілька пляшечок самозаймистої рідини на судно, яким окупанти зібралися вивезти в Німеччину награбоване. Його товариш Грицько, коли потрапив у руки фашистів, не видав партизанів. Він завів карателів у те місце, яке обминали навіть люди, які добре знали катакомби, а назад відмовився вивести. Безстрашний хлопець загинув, а загін продовжував нищити ворогів.

Вічно живі : зб. докум. нарисів / худож. оформ. В. П. Глуздова. — Вид. 4-те, перероб. — Київ : Веселка, 1975. — 375 с. : іл., портр.

Книгу створювали письменники, журналісти, колишні фронтовики, співробітники краєзнавчих музеїв та загони юних дослідників. У ній розповідається про дітей України – підпільників, партизанів, синів полків, які боролися з фашистами поряд із дорослими. В цих документальних нарисах немає вигаданих імен та подій, вміщено багато фотографій юних героїв; пам'ятників, зведених на вшанування їхнього подвигу. Наведено дані про нагородження їх орденами і медалями. Нариси присвячено дітям-героям з різних куточків української землі. Серед них підпільники Вітя Хоменко та Шура Кобер з Миколаєва; Шура Назаренко і Толя Комар, які пішли на амбразуру ворожої вогневої точки, обидва з Донецької області; партизанський розвідник Алик Неклепаєв з Криму; волинський партизан Микола Сулим, який завів фашистів у непрохідне болото; мужня розвідниця з Чернігова Олена Білевич; снайпер Вася Курка з Вінниччини та багато інших.

Давидзон Я. Орлята партизанских лесов : очерки / Я. Давидзон ; лит. запись И. Заседы ; худож. оформ. И. Семенюка. — Изд. 3-е, доп. — Киев : Вєселка, 1990. — 197 с. : фот.

Книжку написав відомий фотожурналіст Яків Давидзон, який в роки Великої Вітчизняної війни перебував у партизанських з'єднаннях О. Ф. Федорова, С. А. Ковпака і М. М. Попудренка. Там він зустрів багатьох дітей і був вражений їхнім героїзмом у боротьбі з ворогом. Я. Давидзон зробив їхні фотопортрети, а пізніше розшукав багатьох своїх героїв, знову зробив фотопортрети і розповів про їхню самовіддану боротьбу з фашистами.

У цьому багато ілюстрованому фотографіями виданні йдеться про юних розвідників, підричників, кулеметників, зв'язкових, санітарок. Серед них Іван Васюк, Ніна Созіна, Леонід Босенко, Володя Бебех, Валя Проценко, Вася Коробко, Анатолій і Вадим Гороховські, Володя Стукало та ін.

Діти фортеці : збірник / упоряд. О. Дека ; мал. В. Савадова. — Київ : Веселка, 1989. — 592 с. : іл. — (Юні герої ; вип. 1).

Поворотний круг : повісті / упоряд. О. Дека ; худож. Ю. Золотов. — Київ : Веселка, 1989. — 288 с. : іл. — (Юні герої ; вип. 2).

Провідник у безодню : збірник / упоряд. О. Дека ; мал. П. Ткаченка. — Київ : Веселка, 1991. — 477 с. : іл. — (Юні герої ; вип. 3).

Автограф на Рейхстазі : повісті та оповід. / упоряд. О. Дека ; худож. С. Поляков. — Київ : Веселка, 1991. — 510 с. : іл. — (Юні герої ; вип. 4).

Твори про дітей-героїв, які разом із дорослими боролися з гітлерівськими загарбниками, виходили друком у видавництві «Веселка» ще з 60-х років ХХ століття у серії «Юні герої». У цих чотирьох збірниках представлено найкращі з них. Кожний збірник хронологічно відтворює події Великої Вітчизняної війни. Відображення подій, оцінка вчинків і ситуацій у раніше виданих творах не завжди відповідали дійсності. Тому багато повістей та оповідань, що увійшли до цих збірників, зазнали якісних змін та скорочень. Їх зробили, здебільшого, автори творів.

У збірниках розповідається про дітей, які мужньо боролися з фашистськими загарбниками в підпіллі й партизанських загонах. Надовго запам'ятаються образи юного підпільника з Волині Спиридона Гнатюка (В. Кава «Червона вулиця»); «невловимого диверсанта-невидимки», керівника розвідгрупи підлітків з одеського підпілля Яши Гордієнка (Б. Поляков «Чутки»); трьох друзів-месників з Лубенщини Анатолія Буценка, Бориса Гайдая, Івана Сацького, які зіпсували поворотний круг в депо (Б. Комар «Поворотний круг»); юних партизанів з Полісся Дем'яна Шатила, Сигізмунда Кубицького, Станіслава Врани (О. Деко «Поліська прелюдія»); розвідника з Ольшаниці, що на Київщині, Володю Бучацького (І. Логвиненко «Багряні зорі»); зв'язкового Сашка Махонька з Дружківки, що на Донбасі (В. Грінчак «Позивні мужності»); кур'єрів миколаївського підпілля Шуру Кобера і Вітю Хоменка (О. Авраменко «Гінці з неволі»); хороброго партизана з Чернігівщини Васю Коробка («Вася Коробко») та багатьох інших.

Автори книжок розповіли не тільки про подвиги дітей у боротьбі за рідну землю, а й про їхні мрії, таланти, яким так і не вдалося розквітнути.

Клюєнко Д. Передчуття грози : повість / Д. Клюєнко ; худож. Г. В. Гармидер. — Одеса : Маяк – Асоціація «Бригантина», 1992. — 150 с. : іл.

Поліщук А. Клятви не зрадив : худож.-докум. повість / А. Поліщук ; худож. Ю. Гурін. — Київ : Веселка, 1990. — 263 с.: іл. — (Юні герої).

У дванадцятирічному віці Віталій Проценко з Черкащини поклявся боротися з фашистами, які віроломно вдерлися на його рідну землю. Відтоді майже жодна операція партизанів і підпільників не проходила без його участі. Він розносив листівки, був зв'язковим і розвідником. Разом з матір'ю і своїми друзями-однокласниками Віталій переховував зброю, яку вимушено залишили військові в рідній Соколівочці. А коли, рятуючись від небезпеки, з рідними перебрався в Тальне, разом зі старшим братом став активним членом підпільно-диверсійної групи. Двічі за тиждень Віталій переходив лінію фронту, брав участь в операції з визволення полонених зі страхітливого концтабору «Уманська яма». Безстрашний хлопець загинув у нерівному бою з німецькими танками. Було йому тоді неповних п'ятнадцять років.

В Тальному споруджено величний монумент борцям за свободу рідної землі. На одній із стел викарбовано імена загиблих підпільників і серед них – ім'я Віталія Проценка. Автори книжок наводять багато цікавих фактів із життя юного героя.

Мельников І. [Юні підпільники і партизани] / І. Мельников // Їм не вручали повісток : зб. док.

оповідань та повістей про дітей-героїв Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. / І. Мельников ; пер. з рос. Л. Зарудної ; вірші у пер. з рос. Д. Головка. — Сімферополь, 2004. — С. 12-28 ; 49-81 ; 125-137 ; 158-178 ; 204-236. — Зі змісту : Катрусине дитинство ; Сильніший за вогонь ; Ляоня з Старого Криму ; Юний кулеметник ; Орлята ; Доки б'ється серце.

Понад тридцять років дитячий письменник Іван Мельников всюди терпеливо збирав документальні відомості про подвиги дітей-героїв Великої Вітчизняної війни. Раніше друком виходили його окремі твори. У цій збірці вміщено шістнадцять документальних оповідань та повістей про хлопчиків і дівчаток, які жили чи воювали з фашистами в Криму. Десять з них – про юних солдат, шість – про юних підпільників і партизан.

Діти-підлітки, про яких йдеться у збірці, були мужніми, винахідливими і здійснювали справді героїчні подвиги. Звичайно автор не міг не розповісти про Валю Котика – єдиного серед дітей Героя Радянського Союзу з України, хоч його діяльність і не була пов'язана з Кримом. Валя Котик боровся з фашистами у рідній Шепетівці на Хмельниччині – за завданнями партизан ходив у розвідку, знищував ворожі склади зі зброєю, забезпечував стратегічний зв'язок, разом із підривниками пускав під укіс ворожі ешелони, нищив німецьких офіцерів і солдат. З такою ж любов'ю і трепетом письменник змальовує образи інших дітей – Каті Кириленко, наймолодшої партизанки прославленого партизанського з'єднання «За Батьківщину»; відважного кулеметника Миколки Крупського; поліського Гавроша Климка Кадюка; безстрашного партизана зі Старого Криму Ляоню Домченка; розвідників

братів Стоянових Юру, Толю, Митю з п'ятого комсомольсько-молодіжного загону – одного з найкращих (незважаючи на вік бійців) у Східному з'єднанні кримських партизан.

Піонери Київщини – герої Великої Вітчизняної війни : док. розповіді / зб. підгот. Ю. Борщ, А. Яковенко. — Київ : [б. в], 1975. — 38 с. : портр.

У коротких документальних розповідях йдеться про сімнадцятьох юних месників із Київщини, які боролися проти німецьких окупантів у підпіллі та партизанських загонах та двох із них – Володю Гальчинського та Адель Литвиненко, які воювали з фашистами у діючій армії.

Читачі довідаються про місце народження безстрашних героїв, яскраві епізоди із їхньої боротьби з німецькими загарбниками, їхні нагороди та побачать їх на фотографіях. Серед них Володя Бучацький – з Рокитнянського району, Фросина Ворона – з Кагарлицького району, Вася Гомон – з Макарівського району, Казик Гапоненко, Володя Герасименко, брати Гороховські, Сашко Козак, Сусанна Астаф'єва, Валя Пономарьов – з Києва та ін.

Снігур С. О. Татів наган : повість / С. Снігур ; худож. М. М. Томчаній. — Ужгород : Карпати, 1992. — 159 с. : іл.

Автор книжки – письменник, педагог і фронтовик із Буковини – присвячує її своєму учневі і розповідає про звичайного сільського хлопця Сашка Коваля. Перші місяці німецької окупації виявилися для Сашка особливо трагічними. В один день від руки місцевого запродавця Вахруша загинули його батько, мати і сестра. Сашку не було ще й п'ятнадцяти, а він, прихопивши з собою батьків наган, пробрався в партизанський загін, щоб боротися з фашистами. Свою боротьбу Сашко почав ще дорогою в

ліс – знищив двох фашистів, заховав їхню зброю, а згодом ще й допоміг партизанам затримати поліцая. Хлопець став розвідником. Із завдань він частенько повертався із трофеями: одного разу сам захопив автомобіль з німцями та документами, іншого – коней та зброю. Про хоробрість Сашка Коваля ходили легенди. Сам він був мовчазним і завжди казав, що допоміг татів наган. Юного партизана було нагороджено орденом Бойового Червоного Прапора. Та він його не отримав. Через свою дитячу недосвідченість і поспішність Сашко загинув. Щоб не потрапити живим до рук фашистів, хлопець підірвав склад зі зброєю в якому знаходився сам.

Сушинський Б. Із розвідки не повернувся : док. повість / Б. Сушинський; худож. Ю. Золотов. – Київ : Веселка, 1985. – 189 с. : іл. – (Юні герої).

Тричі головний герой книжки Трохим Прушинський потрапляв на фронт, але через неповноліття хлопця відправляли додому. Третього разу Трохиму навіть вдалося побувати у справжньому бою разом з морськими піхотинцями і дістати пістолет у вбитого німця.

Повернувшись додому, хлопець разом із друзями розпочав пошуки партизанів в одеських катакомбах, щоб разом з ними бити фашистських окупантів. Згодом Трохим став партизанським розвідником. Пілот – такою була його підпільна кличка, адже хлопець мріяв стати пілотом морської авіації. Трохим сміливо здійснював розвідку, з іншими партизанами нападав на німецькі патрулі, виводив з ладу зенітну батарею; особисто очолював групу, яка організувала втечу з фашистського полону партизана Юнги; брав участь у нападі на роту поліцаїв та гаубичну батарею. Пілота вистежили

німецькі шпигуни. Його захопили і змусили вести в катакомби, щоб знищити партизанський загін. Ще раніше хлопець записав у своєму щоденнику: «...я нізащо, ні за яких обставин не зраджу своїх товаришів». Ведучи німців підземними лабіринтами, хлопець намагався слідкувати за орієнтирами, щоб навіть випадково не потрапити до штреку, який виводив із підземелля. «Жоден фашист не повинен вийти звідси, жоден! Якщо спочатку Трохим збирався просто поводити їх якийсь час катакомбами, щоб переконати, що партизанів тут нема, то тепер твердо вирішив: вони прийшли сюди, щоб знищити загін, але загинуть самі. Загинуть страшною смертю підземних блукачів... Коли вони зрозуміють, що їх чекає, то, звичайно, вб'ють його». І все ж хлопцю вдалося втекти від фашистів. Стікаючи кров'ю після катувань, Трохим опритомнів і поповз, аж поки не побачив клаптик зоряного неба. Він своє завдання виконав. Загін врятовано.

На фронт без повісток

І живуть у пам'яті народу
Його вірні дочки і сини,
Ті, що не вернулися з походів
Грізної, великої війни.

Василь Симоненко

Більшість дівчаток і хлопчиків ще на початку Німецько-радянської війни мріяли потрапити на фронт і стати в ряди захисників Батьківщини. Проте підліткам, яким не минуло сімнадцяти років, категорично заборонялося з'являтися поблизу лінії фронту. Не зважаючи на це, дівчатка і хлопчики долали всі перепони, вдавалися до найрізноманітніших хитрощів, щоб потрапити на фронт. А коли діти втрачали своїх рідних на окупованій фашистами території, вони добиралися до військових частин і залишалися воювати поряд із дорослими. Їх лагідно називали синами і дочками полків. На фронті їх було три тисячі п'ятсот чоловік. Так це не остаточна цифра, оскільки багато командирів полків, знаючи про заборону залишати дітей у військовій частині, не віддавали наказу про зарахування їх сином чи дочкою полку. Але діти залишалися на фронті і ставали справжніми бійцями, виявляючи неабияку мужність і героїзм. Юні солдати служили розвідниками, саперами, танкістами, артилеристами, медсестрами, кавалеристами, кулеметниками, зв'язковими. Особливо незамінними вони були у розвідці: проходили, не викликаючи підозри окупантів там, де

дорослі пройти не могли. Мабуть у жодній армії світу не було 14-15-річних дівчат – водія-танкіста та командира протитанкової гармати чи їхніх ровесників хлопців неперевершених військових розвідників або десятирічних солдат, які брали участь у штурмі Берліна.

Про таких юних солдатів Перемоги йдеться у книжках цього розділу. В них немає вигаданих імен. Автори досліджували документи, вивчали спогади, листи. Вміщено багато світлин юних героїв.

Дем'яненко В. І. Сини полків : нариси, листи, спогади, док. / В. Дем'яненко. — Київ : Молодь, 1978. — 144 с. : фот.

Дем'яненко В. І. Шахтарські сини полків : розповіді юних героїв / В. Дем'яненко. — Донецьк : Донбас, 1976. — 72 с., [4] арк. фотоіл.

Більше десяти років журналіст Володимир Дем'яненко досліджував подвиги дітей України у Великій Вітчизняній війні. Ці книги написані на основі знайдених ним документів, спогадів, листів. У його розповідях немає вигаданих героїв. У коротких документальних оповіданнях та нарисах йдеться про надзвичайну мужність у боротьбі з фашистами більше сорока юних героїв – синів різних полків. Серед них безстрашні розвідники Віталій Мокроусов і Вітя Пшенченко, одинадцятирічний сапер Вася Козлов, його одноліток артилерист Коля Дяченко, сміливий і винахідливий боєць стрілецької дивізії Слава Іванов та ін.

У книгах вміщено фотографії дітей-героїв воєнної пори, про яких розповідає автор.

Мельников І. Їм не вручали повісток... : зб. оповідань та повістей про дітей-героїв Великої Вітчизняної війни

1941-1945 рр. / І. Мельниченко ; пер. з рос. Л. Зарудної ; вірші у пер. з рос. Д. Головка. — Сімферополь : Таврія, 2004. — 318 с. : фотоіл., портр.

Про шістьох героїв цієї книжки – юних партизанів і підпільників розповідалося в попередньому розділі показника. В цьому розділі йтиметься про інших героїв цієї книжки – десятих відважних хлопчиків і дівчаток, які, вдаючись до різних хитрощів, потрапили на фронт і стали синами й дочками полків.

Більшості з них не було ще й п'ятнадцяти років. Це розвідник артилерійського полку Сашко Богданов («Син полку»), який зумів віднайти на підступах до Севастополя надсекретну зброю німців – гармату «Дора»; теж армійський розвідник Павлик Ларишкін («Особливе завдання»), який розсекретив хімічну зброю фашистів – снаряди, начинені табуном, одна крапля якого вбиває людину, і врятував цілу армію на Керченському плацдармі; тринадцятирічна захисниця Севастополя, лейтенант медичної служби Зіна Подольська («Вірність клятві»), яка, сховавши свої погони, пішла на фронт рядовим бійцем і стала єдиною у світі 14-річною дівчинкою – водієм танка Т-34; Лера Соколова («Лера – артилерист»), яка спочатку була у гарматній обслузі, а потім стала командиром протитанкової гармати; медсестра Тома Воловик з Феодосії («Юнмор Томка») – єдина чотирнадцятирічна захисниця «Малої землі». З великою любов'ю і захопленням пише про них автор книжки. У ній також вміщено портрети юних героїв і вірші, присвячені їм.

Тарасов В. Глибока розвідка : докум. повість / В Тарасов. Автограф на Рейхстазі : повість / О. Скорина // Автог-

раф на Рейхстазі : повісті та оповідання / худож. С. Поляков ; упоряд. О. Дека. — Київ, 1991. — С. 71-134 ; 479-509. — (Юні герої ; вип. 4).

Після того, як батько Павла («Глибока розвідка») загинув, захищаючи рідну Одесу, хлопець вирішив будь-що потрапити на фронт. Він тікав кілька разів та безуспішно. І все ж така нагода трапилася, і Павло Ларишкін став розвідником. Він з винахідливістю і сміливістю добував у німців і поліцаїв потрібну для армії інформацію. Це завдяки йому була знищена добре замаскована німецька батарея зеніток у Криму. Та одного разу, намагаючись попередити інших про засідку, Павло потрапив до рук фашистів. Він витримав тортури, нікого не видав і був розстріляний. Павла Ларишкіна посмертно нагородили орденом Вітчизняної війни I ступеня.

Його одноліток Володя Тарнавський («Автограф на Рейхстазі») теж був розвідником, сином полку артилеристів. Із рідного Слов'янська він пройшов аж до Берліна. На його бойовому рахунку врятування пораненого командира на дніпровському плацдармі, розвідка кулеметних точок і міномета реактивної дії та багато інших бойових справ. На грудях у нього ордени Червоної Зірки та Слави й медаль «За відвагу». Цього безстрашного хлопця вразили в передмісті Берліна красиві охайні будинки, сади, вулиці і згадалася розстріляна мати і рідна земля, сплюндрована німцями. «Як можуть люди, думалось йому, здатні творити й цінувати красу, зручності, бути варварами за порогом рідного дому?». Чиста дитяча душа Володі не знаходила відповіді.

Ткач Д. Єсть, стояти на смерть! : повість / Д. Ткач // Діти фортеці : збірник / упоряд. О. Дека ; мал. В. Савадова. — Київ, 1989. — С. 241-334. — (Юні герої ; вип. 1).

«Валерик швидко оглянувся довкола, оцінюючі ситуацію. Він був найближче до шляху, танки йшли просто на нього!.. Він не став ждати, поки танки підійдуть близько до окопів, а кинувся їм назустріч. Зненацька на передньому танку задрижало дуло кулемета... Валерик упав, ніби зачепившись за щось ногою. Пальці випустили гранати. А танки тим часом наближались...

— Не пройдете, я ще живий... — хотів вигукнути Валерик, але голосу свого він не почув, бо груди його хлипко хапали повітря, а губи вже не слухались.

І все-таки він ще звівся на ноги... кинув в'язку під гусениці переднього танка... Валерик уже не бачив, як його друзі запалили пляшками з горючим і два інших танки, не бачив, як брали в полон танкістів».

Так загинув у бою за Севастополь чотирнадцятирічний Валерій Волков. Автор книжки змалював яскравий образ сміливого, з поетичною душею, відданого рідній землі хлопця.

У бою і труді : підлітки у Великій Вітчизняній війні : док. розповіді / авт.-упоряд. В. Караваєв : пер. з рос. В. Ніколенко ; худож. оформ. В. Вересюка. — Київ : Веселка, 1985. — 229 с. : фот.

Колишній юний розвідник, автор-упорядник цієї книжки, протягом кількох десятиріч досліджував героїчний подвиг синів і дочок полків, а також трудовий подвиг дітей воєнної пори. При написанні книжки використано багато документів, свідчень очевидців, фотографій.

У книжці немає вигаданих імен. Про кожного юного героя написано з теплотою і захопленням. Таким спритним і тямущим не по літах був Олександр Жук, який у неповні тринадцять років став солдатом війни – розвідником і дійшов аж до Берліна. Син полку, артилерист Кирило Білоус наприкінці війни став повним кавалером ордена Слави. Цілу ніч він стріляв по рейхстагу – по снаряду за кожного, хто не дійшов до Берліна і боявся, що снарядів не вистачить. Безстрашна розвідниця Адель Литвиненко пробиралася у такі місця, куди дорослі не могли пройти. Чотири рази була поранена. І навіть тоді, коли її демобілізували за станом здоров'я, вона знову опинилася на фронті і робила нічні вилазки у ворожий тил.

У фашистських таборах, в неволі

Дитячий блок... Ряба мережа грат...

І тьмяний блиск голодних оченят.

З-над Волги, Бугу, Ворскли та Сули

Дітей сюди вагонами везли...

Дитячий блок... Сирітський тихий плач.

Станіслав Тельнюк

За роки Німецько-радянської війни з української землі до Німеччини фашисти вивезли від 2,4 до 2,8 млн мирних громадян. Серед них багато дітей. Тисячами їх викрадали або ловили під час облав і разом із матерями кидали в табори для військовополонених або спеціальних — для дітей та молоді. Діти також непосильно працювали на різних об'єктах третього рейху, їх використовували для проведення жорстоких медичних

експериментів, брали у них кров на потреби військових, морили голодом.

Автори книжок, рекомендованих у розділі, діляться своїми спогадами про перебування в концентраційних таборах та в неволі в Німеччині або розповідають про ті страшні роки, спираючись на дійсні життєві факти.

Денисюк М. Г. Стежками дитинства / М. Денисюк ; худож. М. Тимчак. — Дубно : Наш край, 1993. — 33 с. : портр.

Ця книжка – щира розповідь колишнього малолітнього в'язня табору Гельборн, що знаходився в Німеччині. Малий Коля, котрий ще й до школи не ходив, потрапив туди разом зі своєю п'ятнадцятилітньою сестрою Катериною, коли вдвох так необачно вирішили відвідати свою домівку в селі Загорці і були схоплені фашистами.

Автор розповідає про довгу і виснажливу дорогу в «німецький рай» і життя в таборі Гельборн. «Ми, табірні діти, перші місяці існування у Гельборні заздрили пташкам в клітці. Останні, хоча й були замкнені, подібно до нас, зате досхочу споживали їжу: клювали зерно й попивали воду. На нашу долю не випало такої розкоші... Харчувалися зовсім погано: два рази на день кожному видавали по три черпаки звареного на воді «кольорадуму» – кормової брукви... На вечерю – три картоплини. Для працюючих видавали по сто п'ятдесят грамів хліба на добу, а для дітей – по дев'яносто. У Колі були «тоненькі ніжки, як пужално від батога, а коліна, мов яблука в кислиці, оченята глибоко запали в лобі...». Після всього пережитого, Микола Григорович дивується: «Не відаю, як мені тільки вдалося вижити – вичуняти від запалення легенів та й голоду». І все-ж в'язням Гельборну пощастило. Їх не розстріляли в

1945 році, такого наказу не дав комендант, хоч йому й приходила відповідна директива. Мабуть, людяність не залежить від національності.

Лис В. М. Погоня : худож.-док. повість та оповідання / В. Лис ; худож. О. Басс. — Київ : Веселка, 1989. — 183 с. : іл., портр.

Із наближенням фронту всі племінні коні Дібрівського конезаводу, що на Полтавщині, були евакуйовані в тил. Коли останній табун, в якому була кобила Гільда — знаменита рекордсменка світу, підходив до мосту через Дон, у міст влучила ворожа бомба і коні розбіглися по степу. Гільду та інших коней намагався врятувати Грицько Чуб, який раніше із наїзником Михайлом Стасенком тренував і доглядав її. Проте хлопцю це не вдалося — фашисти наздогнали їх і накинули аркан на Грицька і на Гільду. Потім під дулами автоматів гітлерівці змусили хлопця гнати табун коней до Харкова, повантажили у товарняк і відправили у Німеччину. Там Грицько змушений був доглядати коней у конюшні берлінського іподрому. Гільда не корилася нікому крім Грицька. А згодом взагалі втекла і добралася на Полтавщину, але гітлерівці знову повернули її у неволю. Німецький конюх усю лють вихлюпував на Грицька: бив батогом, примушував виконувати найтяжчі роботи. А Гільду, яка так нікому і не підкорилася, осліпили. Дуже важко пережив це хлопець, але нічого вдіяти не міг. Тільки з перемогою над Німеччиною всі страхіння фашистської неволі скінчилися.

У повісті використано дійсні факти, і читається вона з неабияким захопленням. В оповіданнях, які теж вміщено

в книжці, спогади автора про своє дитинство, що випало на важкі воєнні роки.

Руднев Е. Полёт без крыльев : повесть / Е. Руднев // Полёт без крыльев ; Западня : повести / Е. Руднев ; худож. оформ. О. Базилевича. — Киев, 2011. — С. 5-118 : портр.

Автору книжки йшов лише п'ятий рік, коли розпочалася війна. На його долю випало багато страждань, але сторінки книжки, де він розповідає про своє дитинство, написані життєстверджуюче і цікаво.

В окупованому Києві хлопчик разом з матір'ю і старшою на сім років сестрою Людою постійно терпіли голод, переїжджали з місця на місце, рятуючись від облав. Одного разу його ледве не застрелив фашист. Малий Женя ніяк не міг зрозуміти: «Как же так? Я – хороший мальчик. Так и мама говорит, и Люда. Непонятно другое: меня, хорошего мальчика, хотят убить... немцы? А почему? Что я сделал им плохое?!». І все ж облати не удалось уникнути. Матір з дітьми фашисти вивезли в Німеччину за добу до того, як у Київ увійшли наші війська. Дітей розлучили з матір'ю, і їм довелося побувати в трьох таборах. В одному з них німецькі медики перевіряли на Жені і Люді різні хімічні препарати. Дітей врятував від смерті лікар, з яким вони познайомилися ще дорогою в Німеччину. В інших таборах змушували важко працювати, жорстоко карали за найменші провини, морили голодом. А в 1945 році, коли табір бомбили, діти дивом уціліли. Повернення додому і зустріч з батьками було затьмарене діями радянської влади, яка всюди бачила зрадників і дошкуляла перевітками.

І все ж хлопчик назавжди запам'ятав слова батька: «Надо жить дальше, невзирая ни на что, сынок». Полёт продолжается!».

Ткач Д. Чорне сальто : [повість] / Д. Ткач // Чорне сальто : повісті / Д. Ткач ; худож. О. М. Застанченко. — Київ, 1986. — С. 117-184.

Письменник Дмитро Ткач захоплювався цирком ще в юності, а в дорослому віці подорожував кілька місяців з цирковою групою. В цій мандрівці він познайомився з професійним акробатом, який розповів незвичайну історію зі свого життя. Ця історія й стала сюжетною канвою повісті «Чорне сальто».

Її герой – десятилітній Юра Любченко, син повітряних гімнастів, разом з такими ж хлоп'ятами щодня тренувався і навіть виступав перед глядачами. Раптом щасливе життя перервала війна. Під час нальоту ворожої авіації Юра разом зі своїм другом Петром відбилися від своєї групи. Скориставшись цим, переляканих хлопців взяв під свою «опіку» Владислав Янчук з цирку. Він дуже старався прислужитися німцям. Це завдяки йому Юру з Петром вивезли у Німеччину. Там Янчук примушував дітей надмірно тренуватися над новими цирковими номерами, бив їх і принижував. Петро загинув, а Юрі вдалося повернутися на Батьківщину.

Ще пахло порохом, війною

А в селі іще порохом пахла трава,
Тільки шурхала всюди дитяча орава,
І виходила баба з окопу: «Овва!..
Що ти, війно, насіяла?..
Що наорала?..».

Микола Сом

Німецько-радянська війна принесла багато людських і матеріальних втрат Україні. Повоєнні роки були надто важкими. Не вистачало продуктів харчування, одягу, взуття. Десять мільйонів осіб втратили житло. Люди тулилися в землянках, бараках, гуртожитках і переповнених квартирах. Багато дітей залишилися сиротами.

Школярам потрібно було продовжувати навчання, яке перервала війна. Але багато шкіл було зруйновано, не вистачало вчителів, підручників, паперу. І все ж діти вчилися, допомагали дорослим вирощувати і збирати врожай на колгоспному полі та господарювати вдома, доглядати за німецькими людьми та меншими дітьми. Справжнім лихом для дітей були боєприпаси, залишені всюди війною. Багато підлітків загинули або були покалічені через свою необережність і цікавість до зброї.

Про все це розповідається у книжках розділу. Переважна більшість авторів цих видань на собі відчули повоєнну розруху і голодне дитинство.

Вінграновський М. Первінка : повість / М. Вінграновський // Сіроманець : повісті, оповідання / М. Вінграновський. — Одеса, 2008. — С. 47-79.

У повісті рукою талановитого майстра з великою любов'ю змальовано образ семирічного Миколки, який хазяїнує разом з матір'ю, братиком і сестричкою у звільненому від фашистів рідному селі і з нетерпінням чекає на повернення батька із фронту. Не по роках дорослий, хлопець впорався зі складним завданням — купив на базарі корову. Ведучи Первінку додому за дванадцять кілометрів, хлопчик змушений був заночувати в степу просто неба. Микола не розгубився — подолав свій страх і зумів знайти поживу для корови. Не вагаючись, він просить діда Ратушняка віднести перший надій сусідським дітям-сиротам. Його сміливість і доброта винагородженні — дід Ратушняк допомагає прогодувати Первінку, з'явився відданий друг на ім'я Собака, а згодом повертається з фронту живий і

здоровий батько, і хлопець з великою радістю допомагає засівати колгоспне поле.

З м'яким гумором написані епізоди про дитячі хвилювання, непідробну цікавість і фантазії малого Миколки. Вони такі зрозумілі автору книжки, адже й він усю війну дитиною пройшов.

Гуцало Є. Зяблик : [оповідання] / Є. Гуцало // Пролетіли коні : оповідання та повісті / Є. Гуцало. — Київ, 2008. — С. 196-201.

Відлуння війни є майже в усіх творах відомого українського письменника Євгена Гуцала. Інакше й не могло бути – письменник теж пережив окупацію з батьками в селі на Вінниччині.

В цьому оповіданні він майстерно змальовує ігри дітей повоєнної пори. А грають вони у війну. І комусь же треба бути «Гітлером». На цю роль згодився тихий Юрко Зяблик. Діти непомітно для себе переступили межу між уявним і справдешнім. І Юрко із каменем на шії опинився у весняній річці. Його не встиг врятувати і дядько Родіон, що побачив це здала.

Гуцало Є. Пісні вогню і попелу : повість / Є. Гуцало // В гості до білого світу : повість та оповідання / Є. Гуцало ; худож. В. Гончаренко. — Київ, 1989. — С. 3-98.

Автор повісті розповідає про останній рік війни з фашистами. Солдати ще не повернулися з фронтів, а в селі всякі запродавці грабували жінок, дітей і старих людей. Тому підлітки Терень, Андрій Карасик і їхні друзі, організовані в дитячий сторожовий загін, бралися за дорослі справи. Незабаром і в похід вирушили – рятувати село Зелена Гребля від злодіїв. В поході Терень роздобув собі коня – той пасся в лісі без догляду. Та

вночі невідомі його вкрали. Проте згодом хлопець знову побачив коня на узліссі і, забувши про обережність, побіг до нього. Це коштувало Тереню життя. А дома його чекала мама і дівчинка, що так любила співати.

Хвилююча історія й іншого героя цієї повісті малого Ілька Тулибаби, який «грався з німецькими цяцками, поки догрався, поки осліп». А ще батько був поліцаєм, а тепер його арештували. Ілько все розуміє, але йому так хочеться пригорнутися до батька, передати йому хліба. Це ж його батько!

Пономаренко Л. Гер переможений : оповідання / Л. Пономаренко // Українська література для дітей : хрестоматія / упоряд. О. О. Гарачковської. — Київ, 2011. — С. 737-738.

Фрідріх – персонаж цього оповідання, був одним із тих німців, які після поразки у Великій Вітчизняній війні потрапили у полон. Разом з іншими він зводив квартал у місті.

Майстерно, проникливо письменниця змалювала кожен порух душі своїх героїв, показала причини їхньої поведінки. «Коли протала земля, Фрідріх скопав маленьку грядочку, обгородив її камінням і посіяв нагідки. Де він узяв те насіння, невідомо, але ми, діти, добре пам'ятаємо, як він клав між грудочками землі зернини, як потім притоптував їх і, повернувшись до нас, усміхався... А коли німців повели в барак, ми розвоювали ту землю, розкидали каміння, зробили з паличок хрест, зв'язали його травою і поставили на грядці». Так діти мстили за своїх батьків, які загинули на війні. А Фрідріх знову копав грядку, показував фотографію своїх дочок, робив прикраси зі шматочків цегли, саджав дітей на коліна і «співав своїх дурних

німецьких пісеньок». Фрідріх був дуже хворим і одного разу його знайшли мертвим. А на грядці зацвіла посаджена ним квітка. «Була вона велика і кошлата, не квітка, а півсоняха». Вона – символ пам'яті, щирості і любові, яка розтопила ненависть до полоненого.

Тютюнник Г. Вогник далеко в степу : повість / Г. Тютюнник // Облога : вибрані твори / Г. Тютюнник ; передм., упоряд. та прим. В. Дончика. — Київ, 2004. — С. 425-473. — (Бібліотека Шевченківського комітету).

У повісті рукою талановитого майстра змальовано тяжкі перші повоєнні роки в Україні. Розповідь ведеться від першої особи – головного героя п'ятнадцятилітнього Павла. Просто і невимушено письменник показує велич душі хлопця і його мачухи – тітки Ялосовети, яка овдовіла, але хоче поставити на ноги Павлика. Його не прийняли до ремісничого училища, сказали, що малий, і тітка гірко плаче: «А їсти що? Хліба намолотили тільки в державу і то не хватило до плану». Другого дня вона сама повела Павла до директора училища: «Тітка Ялосовета одразу заплакала, почала розказувати, що хату нашу «вкинуло бомбою в річку», що живемо ми в тій хаті, як у норі, одягатися ні в що, їсти теж не дуже...

– Він слухняний, роботящий, не дивіться, що такий ото малий. Він підросе. І вчиться ловко, самі ловкі оцінки».

Так Павло разом із друзями, трьома Василями, почав навчатися і заробляти на хліб. Щодня хлопці ходили по вісімнадцять кілометрів до училища. Розповідає автор книжки і про перше кохання – у Павла закохана Маня, але він соромиться цього першого почуття.

Храпач Г. Так пахне хліб : повість / Г. Храпач // Вибрані твори для дітей та юнацтва / Г. Храпач ; худож. О. В. Скорупська. — Хмельницький, 2003. — С. 144-168.

Цю повість автор написав з легким гумором. У ній йдеться про село, яке вже визволили від фашистів, і в школі розпочалися уроки. На уроці читання непосидючому Микитці ніяк не вдається прочитати слово «окунь». Хтось підказав: «риба» і Микитка повторив. «І тут, як здійметься регіт... І вчителька засміялася. Дала волю класові. Повеселіться, мовляв, мої голодні, мої напівзодягнуті та босі! Предосить із нас плачів та журби. І Микитка закинув голову, як бузько, назад, сміявся голосно, з відхлипами. Сміх його змішувався з пискливими голосами дівчаток, басовитими нотками хлопчиків...».

Але війна весь час нагадує про себе. Віруся прийшла в школу з похоронкою на тата. Іншого паперу вона не знайшла, але дівчинка вірить, що похоронка неправильна і тато повернеться. Діти допомагають одне одному і все частіше посміхаються. Мало не весь клас бере участь у весняній сівбі разом із дорослими. І всім нагріта сонцем земля «пахла, мов хліб, щойно вийнятий із печі».

Алфавітний покажчик авторів і назв

Автограф на Рейхстазі 20
Близнець В. Землянка 7
Близнець В. Мовчун 7
Близнець В. Птиця помсти Сімург 6
Буханенко Д. Катакомби з моря не видно 18
Вінграновський М. Первінка 39
Вічно живі 19
Гуцало Є. Діти війни 8
Гуцало Є. Зяблик 40
Гуцало Є. Мертва зона 8
Гуцало Є. Озброєні діти 8
Гуцало Є. Пісні вогню і попелу 40
Давидзон Я. Орлята партизанських лесов 20
Дем'яненко В. І. Сини полків 28
Дем'яненко В. І. Шахтарські сини полків 28
Денисюк М. Г. Стежками дитинства 34
Дімаров А. Діти 9
Діти фортеці 20
Клюєнко Д. Передчуття грози 22
Лис В. Облава 10
Лис В. М. Погоня 35
Малаков Д. Оті два роки 12
Мельников І. Їм не вручали повісток 22, 28
Піонери Київщини – герої Великої Вітчизняної війни 24
Поворотний круг 20
Поліщук А. Клятви не зрадив 22
Пономаренко Л. Гер переможений 41
Провідник у безодню 20
Рудик С. Колесо 13
Руднев Е. Полёт без крыльев 36

Рутківський В. Потерчата 10
Снігур С. О. Татів наган 24
Сушинський Б. Із розвідки не повернувся 25
Тарасов В. Глибока розвідка 29
Ткач Д. Єсть, стояти на смерть! 31
Ткач Д. Чорне сальто 37
Тютюнник Г. Вогник далеко в степу 42
Тютюнник Г. Климко 11
У бою і труді 31
Харчук Б. Крижі 14
Харчук Б. Млиновеччина 14
Харчук Б. Облава 14
Харчук Б. Роман і Яринка 14
Храпач Г. Горіла сосна 15
Храпач Г. Так пахне хліб 43
Цуканова М. Діти 16
Цуканова М. Шоколяда 16

Нагороди дітей України, про яких розповідається в книжках, рекомендованих у покажчику

Бахарєв Василь	орден Слави III ступеня медаль «За відвагу»
Білевич Олена	орден Вітчизняної війни
Білостоцький	орден Червоної Зірки
Микола	медаль «За відвагу»
Білоус Кирило	повний кавалер ордена Слави
Білоусов Віктор	медаль «За відвагу»
Бондарчук Саша	орден Червоної Зірки орден Вітчизняної війни I ступеня
Васюк Іван	орден Вітчизняної війни I ступеня орден Вітчизняної війни II ступеня медалі
Волков Валерій	орден Вітчизняної війни I ступеня (по смертно)
Гапоненко Казимир	медаль «За бойові заслуги» (по смертно)
Гогін Микола	медаль «За бойові заслуги»
Гомон Василь	медаль «За відвагу» медаль «За бойові заслуги»
Гороховський	медаль «За бойові заслуги»
Анатолій	медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
Гороховський	медаль «За відвагу»
Вадим	медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
Грибовський	медаль «За бойові заслуги»
Володимир	медаль «За взяття Будапешта»
Дегтярьов	орден Вітчизняної війни I ступеня
Олександр	медаль «За бойові заслуги» медаль «За оборону Кавказу»
Дзигал Михайло	орден Вітчизняної війни II ступеня медаль «За відвагу»
Дзюбенко Борис	медаль «За бойові заслуги»

**Діденко Олександр
Дмитрієв Борис**

медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
орден Червоного Прапора
орден Вітчизняної війни II ступеня
медаль «За відвагу»

Домашов Віктор

дві медалі «За бойові заслуги»
орден Червоної Зірки
орден Вітчизняної війни II ступеня
медаль «За бойові заслуги»
медаль «За оборону Кавказу»

**Дорогін Олександр
Дубінін Володимир
Дяченко Володимир
Дяченко Микола**

медаль «За бойові заслуги» та ін.
орден Червоного Прапора
орден Вітчизняної війни II ступеня
орден Червоної Зірки
та ін. нагороди

Єрохін Анатолій

2 ордени Червоної Зірки
2 медалі «За відвагу»
медаль «За взяття Кенігсберга»

**Жук Віктор
Забродченко Микола
Закрутов Євген
Іванов Станіслав**

медаль «За відвагу»
медаль «За відвагу» (посмертно)
медаль «За відвагу»
орден Червоної Зірки
орден Слави III ступеня
та ін. нагороди

Іванова Валя

медаль «За бойові заслуги»
медаль «За оборону Кавказу»
медаль «За взяття Берліна»
медаль «За перемогу над Німеччиною у
Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.»
та ін. нагороди

Ільїн Юрій

медаль «За оборону Кавказу»
медаль «За перемогу над Німеччиною у
Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.»

Капустін Артур

8 урядових нагород
медаль «За бойові заслуги»
медаль «За взяття Берліна»

**Кириченко М.
Коваленко**

три медалі «За відвагу»
медаль «За бойові заслуги»

Анатолій Козак Олександр	медаль «За відвагу» орден Вітчизняної війни медалі
Козлов Василь Комар Анатолій Коновальчук Віктор	орден Червоної Зірки медаль «За відвагу» медаль «За бойові заслуги» медаль «Партизанові Вітчизняної війни» II ступеня
Коробко Василь	орден Леніна два ордени Червоного Прапора орден Вітчизняної війни I ступеня медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
Корольков Віталій Косиченко Валентин	медаль «За бойові заслуги» орден Червоної Зірки орден Вітчизняної війни II ступеня орден Вітчизняної війни I ступеня медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
Котик Валентин Кохно Володимир	Герой Радянського Союзу (по смертно) медаль «За бойові заслуги» медаль «За відвагу» медаль «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.» та інші
Кравчук Костянтин Курилов Віктор Курка Василь	орден Червоного Прапора медаль «За відвагу» орден Червоної Зірки орден Червоного Прапора медаль «За відвагу»
Ларишкін Павло	орден Вітчизняної війни I ступеня (по смертно)
Леско П. Лимарєв Петро Литвиненко Адель Личко Яків	кавалер 4-х бойових орденів медаль «За бойові заслуги» три ордени Червоної Зірки орден Червоної Зірки медаль «За відвагу»
Луценко Катерина Маркова Галина	орден Вітчизняної війни I ступеня орден Червоної Зірки

Марченко Анатолій	медаль «За бойові заслуги» та ін.
Марченко Борис	медаль «За бойові заслуги» та ін.
Машкін Віктор	медаль «За бойові заслуги»
Мокроусов Віталій	повний кавалер ордена Слави
Неклепаєв Алик	орден Вітчизняної війни I ступеня
	орден Вітчизняної війни II ступеня
Новаторський	медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
Геннадій	(посмертно)
Осипов Микола	медаль «За бойові заслуги» (посмертно)
Остаф'єва Сусанна	медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
Подольська Зіна	орден Червоної Зірки
Поляков Леонід	медаль «За бойові заслуги»
Пономарьов	медаль «За відвагу»
Валентин	
Прокопенко Василь	орден Червоної Зірки
	орден Слави III ступеня
Проценко	орден Червоної Зірки
Валентина	медалі
Проценко Віталій	медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
	I ступеня (посмертно)
Пугло Віктор	медаль «За бойові заслуги»
Пшениченко Віктор	медаль «За відвагу»
	2 медалі «За бойові заслуги» та ін.
П'ятьоркін Віктор	медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
Ракитов Григорій	медаль «За бойові заслуги» (посмертно)
Ракитов Петро	медаль «За бойові заслуги» (посмертно)
Радіонова Зіна	чотири бойових ордени
	двадцять медалей
Савченко Вітя	медаль «За відвагу»
Саморуха Володя	орден Червоної Зірки
	медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
Созіна Ніна	орден Червоного Прапора
Соколов Володя	2 ордени Слави
Соколова Лера	три ордени Вітчизняної війни
	двадцять медалей
Стукало Володимир	медаль «За перемогу над Німеччиною у
	Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.»

Тарновський Володимир	медаль «За перемогу над Японією»
	медаль «Партизанові Вітчизняної війни»
	орден Червоної Зірки
	орден Слави III ступеня
Федченко-Ржавська Люба	медаль «За відвагу»
	медаль «За відвагу»
Чвельов Віктор	медаль «За бойові заслуги»
Черкашин Микола	медаль «За бойові заслуги»
	медаль «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.»
	медаль «За взяття Будапешта»
	медаль «За взяття Відня» та інші
Чорнобильська Зоя	орден Вітчизняної війни (посмертно)
Шейченко Коля	медаль «За бойові заслуги»
Янін Костя	орден Вітчизняної війни (посмертно)
Яцук Євген	медаль «За бойові заслуги»

Діти війни в поетичних творах

Альтерман Н. Из всех народов / Н. Альтерман «Над Бабиним Яром тополі...» / Д. Павличко. Я надпись читаю, которой нет... ; Плач по нерожденному / А. Рывлин // Бабин Яр : трагедія, історія, пам'ять. 1941-2011 / авт.-уклад. І. М. Левітас. — Київ, 2011. — С. 30; 44; 50.

Берілов Н. Раздумье / Н. Берілов // Рядкі, обпалені війною : вірші поетів-фронтовиків Радянської України : збірник / упоряд. П. М. Біба. — Київ, 1985. — С. 21-22.

[Вірші про дітей війни] // Пам'ять серця : альманах / упоряд. : А. Г. Подлужний [та ін.]. — Київ : Фенікс, 2005. — Кн. VII. — С. 274-278; 290-291; 303-304; 317-318; 343; 348-350; 371. — Зі змісту : Прискорення часу : (начерк про пережите) / І. Д. Дробін. Крылатая мечта / В. Р. Федоров. Сын полка / А. Л. Максимычев. Дети войны / Г. Г. Новоселов. Не дождался ; На фронт! ; Кормилец / Е. С. Корешков. Діти війни / Е. Я. Соболевський.

[Вірші про дітей війни] // Перемога : вірші поетів України про Велику Вітчизняну війну / упоряд. І. І. Гончаренко ; худож. С. А. Гета. — Київ, 1980. — С. 40-41; 128-129; 189; 225; 228; 232-233; 238; 248; 265-266; 269-270; 280-281; 286; 289; 292; 302-303. — Зі змісту : Дочка ескадрильї / Л. Зимний. Фронтний друг / М. Гірник. Не забудь імені / Г. Бойко. «Мій перший вірш написаний в окопі...» / Л. Костенко. Перша допомога / М. Ткач. Тривога / Ю. Петренко. Слово матері / Т. Коломієць. Суворе дитинство / В. Діденко. Медобори / Р. Лубківський. Фото / А. Бортняк. Позичати вогонь : з воєнних вражень / Д. Онкович. Ровесникам / М. Томенко. Спомин

у день Перемоги / Г. Чубач. Батькове фото / А. Камінчук. Троє / М. Луків.

Воронько П. З Німеччини в Чернеччину : поема / П. Воронько // Совість пам'яті : вірші та поеми / П. Воронько ; худож. В. Є. Перевальський. — Київ, 1980. — С. 425-431.

Воронько П. «Ніч шептала перешерхлими губами...» ; «В тилу партизанським, на бідній Волині...» ; «Війною стрів мене цей Світ» / П. Воронько // Осениця : лірика / П. Воронько ; худож. О. І. Мікловда. — Київ, 1983. — С. 17-18; 41.

Горлач Л. Діти слави : балади / Л. Горлач ; мал. В. В. Кузьменка. — Київ : Веселка, 1976. — 71 с. : іл. — Зміст : Багаття : [Олена Білевич] ; Поединок : [Вася Курка] ; Над Дністром : [Ілько Головачук] ; Переправа : [Володя Черінов] ; Побратими : [Льоня Ковальов].

Горяєв П. Марійка-партизанка : (поема) / П. Горяєв // Смішинка всміхнулась : вірші та поема / П. Горяєв. — Дніпропетровськ, 2000. — С. 18-30.

Загравенко А. [Вірші про дітей війни] / А. Загравенко // Україна зачекалася на вас... : (поезії для дітей та юнацтва) / А. Загравенко. — Кіровоград, 2013. — С. 15; 17-18; 54; 56-57; 171-172; 242. — Зі змісту : Озовися, старшино! ; «Колючий дріт. Обличчя полонених» ; Вибух ; Танки ; Зенітка.

Зуб П. Свідок : [вірші] / П. Зуб // Початок дороги : повість, оповідання / П. Зуб. — Чернігів, 1995. — С. 110.

Конак С. «Тоді ми часто грались у війну...» / С. Конак. Колиска / М. Палієнко. Уроки добра : (спогад 1943 р.) / В. Рутківський // Крізь пам'ять : зб. поезій / упоряд. В. Гаранін. — Одеса, 2005. — С. 104; 154; 163-165.

Костенко Л. «Мій перший вірш написаний в окопі...» / Л. Костенко // Відлуння десятиліть : укр. літ. другої половини ХХ ст. / упоряд. передм. та есії про поетів – Сороки М. О. — Київ, 2001. — С. 7.

Осадчук П. Раска – біль і любов : поема ; Діти війни : [вірш] / П. Осадчук // Сурми на світанні : вірші / П. Осадчук ; передм. Л. Скирди ; худож. М. Данченко. — Київ, 1985. — С. 17-48; 73.

Познанська М. Валя Котик ; Жоржини цвітуть : [Казик Гапоненко] : поеми / М. Познанська // Жоржини цвітуть! : Вибрані твори / М. Познанська ; мал. В. Савадова. — Київ, 1987. — С. 64-122.

Сенатович О. Ішов чийсь тато з фронту ; «Діти війни» / О. Сенатович // Соловейку, твох-мажор : вірші, казки / О. Сенатович ; худож. В. Анікін. — Київ, 1990. — С. 6-7.

Сом М. Д. Хроніка воєнного дитинства : поезії / М. Сом ; передм. П. Загребельного ; худож. В. Євтушенко. — Київ : Веселка, 1985. — 78 с. : іл.

Тельнюк С. Остання ніч ; Легенда про трьох сестер ; Балада про рідне слово / С. Тельнюк // Легенда про трьох сестер : балади та легенди / С. Тельнюк ; худож. В. Журавель. — Київ, 1972. — С. 50-61; 65-67.

Тимченко В. «Хлоп'ячих п'ят стерня не коле» ; «Рудий есесівець щосили...» / В. Тимченко // Прозріння : вірші та проза. — Харків, 1997. — С. 11; 32-33.

Федоров В. Р. Дети войны / В. Р. Федоров // Пам'ять серця : альманах / упоряд. : А. Г. Подлужний [та ін.]. — Київ, 2004. — Кн. 6. — С. 294-295.

Храпач Г. Відпомста / Г. Храпач // На перехресті блискавиць : вірші поетів фронтовиків / ред.-упоряд. М. Ф. Федунець. — Хмельницький, 1995. — С. 56.

Чабан О. Діти війни / О. Чабан // Тануть сніги : поезії / О. Чабан. — Луцьк, 2008. — С. 99-100.

Чубач Г. Дитинства спогади болючі : цикл / Г. Чубач // Радість висоти : поезії / Г. Чубач. — Київ, 2012. — С. 170-184.

Зміст

Злочин проти дитинства	3
Важкі роки німецької окупації	5
В підпіллі й партизанських загонах	17
На фронт без повісток	27
У фашистських таборах, в неволі	33
Ще пахло порохом, війною	38
Алфавітний покажчик аторів і назв	44
Додаток № 1. Нагороди дітей України, про яких розповідається в книжках, рекомендованих у покажчику	46
Додаток № 2. Діти війни в поетичних творах.....	51

Рекомендаційний бібліографічний покажчик для учнів 7-9 класів

В роки війни вони були дітьми

(про дітей України в роки Німецько-радянської війни)

До 70-річчя визволення України
від німецько-фашистських загарбників

Автор-укладач:
ЗАГАЙНА Надія Василівна

Літературний редактор: Решетняк О.А.

Комп'ютерна верстка: Кійко Н. М.

Підписано до друку 02. 10. 2014 р.
Зам. № 25. Тираж 75 прим.

Видавець та виготовлювач:
НБУ для дітей
Вул. Баумана, 60, м. Київ, 03190
Тел/факс. 400-65-87, тел. 400-05-01, 400-70-91
<http://www.chl.kiev.ua>
mail: library@chl.kiev.ua